

А.А. Прокопенко

студентка III курсу історичного факультету

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Тел.: +38093-564-82-10; e-mail: anastasiya-prokopenko-1994@mail.ru

У статті з'ясовано роль подружжя Русових у першому виданні «Кобзаря» Т. Г. Шевченка. На зазначеному прикладі відображена діяльність Київської Громади в умовах заборони української мови Російською імперією. Здійснено спробу оцінити важливість «Кобзаря» Т. Г. Шевченка для розвитку української культури.

Ключові слова: Олександр Русов, Софія Русова, «Кобзар», Т. Шевченко, Київська Громада, Прага.

В статье выяснена роль четы Русовых в первом издании «Кобзаря» Т.Г. Шевченка. На указанном примере отражена деятельность Киевской Громады в условиях запрета украинского языка Российской империей. Предпринята попытка оценить важность «Кобзаря» Т.Г. Шевченка для развития украинской культуры.

Ключевые слова: Александр Русов, София Русова, «Кобзарь», Т. Шевченко, Киевская Громада, Прага.

In the article the author defines the role the Rusovs played in the first edition of T. Shevchenko's "Kobzar". On the given example, Kievan Gromada's activity is reflected under the conditions of the Russian Empire's prohibition of the Ukrainian language. An attempt was made to appreciate the importance of T. Shevchenko's "Kobzar" for the Ukrainian culture.

Key words: Alexander Rusov, Sophia Rusova, "Kobzar", T. Shevchenko, Kievan Gromada, Prague.

Велику роль в українському державотворенні зіграла епоха, в якій довелося жити і працювати «українським не українцям» Софії та Олександрові Русовим. ХІХ століття – це був час пробудження національної самосвідомості українців хвилі народницьких рухів, демократичних процесів, що відбувались у той період, пов'язаних зі створенням в Україні товариств, Громад, Просвіт, які об'єднували українську інтелігенцію та студентство національною ідеєю. Це був час, коли кожна заборона сприймалася як виклик до активних дій, досягнення поставлених цілей попри ризик.

Сьогодні чимало українців працюють над розробленням національної ідеї, що полягає в об'єднанні нації навколо спільної мети, спрямованої на розвиток державності. Витоки боротьби за національні права українців сягають другої половини ХІХ – початку ХХ ст., коли царська Росія вела великодержавну політику, а Австро-Угорщина, йдучи на поступки полякам, обмежувала права українців. Така політика зумовила виникнення руху за культурні та національні права українців. У цьому процесі важливо було починати з формування національної свідомості народу, національного виховання молоді, відстоювання права на освіту на національних засадах.

У період національного відродження Україна у всьому світі сприймалася через видатних діячів. Одними з таких «облич» країни і були Олександр Олександрович Русов (1847 – 1915 рр.) та його дружина – Софія Федорівна Русова (1856-1940 рр.). В умовах антиукраїнської та русифікаторської політики царського уряду, а саме видання Валувського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р. про заборону друку та розповсюдження української літератури та української мови взагалі, постала необхідність збереження творів митців, які не відповідали ідеології тогочасної влади, тому підлягали вилученню та знищенню. Так, у статті піднімається проблема охорони національного надбання, що є невід'ємною частиною історії та культури українського народу. Такою цінністю в скарбниці української літератури і одночасно своєрідною Біблією українського народу є «Кобзар» Т.Г. Шевченка.

Під час написання статті проаналізовано значний пласт джерел та літератури. Оскільки більший вклад у першому виданні «Кобзаря» приписується саме О.Русову, тому основу та джерельну базу статті складають його «Спомини про празьке видання "Кобзаря"», листування О.Русова з Я.Полянським в справі споминів про Шевченка.

Одне з центральних місць належить мемуарам Софії Русової – важливе історичне джерело вивчення не тільки її життя та громадсько-політичної діяльності. Вони висвітлюють життя української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ століття [11]. Мемуари якнайкраще відтворюють не тільки життя самої діячки та її чоловіка, але і епоху їх діяльності.

Фундаментальними працями з вивчення ролі Русових є дисертація, дослідження та статті Олександра Рахно. Одною з них є його стаття «Подружжя Олександр та Софія Русови у суспільно-політичному житті України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.» [10], де питання висвітлено у більш широкому аспекті і висвітлює узагальнено їхній внесок. Дана ж стаття присвячена відображенню їх сумісної діяльності на конкретному прикладі.

Дослідження участі подружжя Русових у громадсько-політичному житті України було розпочато у 20-х рр. ХХ ст. А. Дучинський у розвідці, присвяченій Революційній українській партії, оприлюднив документи Полтавського губернського жандармського управління, що характеризують діяльність Русових під час їхнього перебування у Полтаві в 1899 – 1902 рр. [4]. Незабаром чернігівський історик Б. Шевелів підготував та опублікував матеріали, зібрані Чернігівським губернським жандармським управлінням, щодо їхньої «політичної благонадійності» [15].

Завданнями даної статті є: 1) залучення читача до історії української літератури та вклад в її розвиток подружжя Русових; 2) розкриття сумісної діяльності Русових через спільну справу – у контексті першого видання «Кобзаря» Т.Г. Шевченка; 3) підняття одії з основних проблем, з якою стикнулася національна культура держави – утиски української мови; 4) висвітлення подолання цієї проблеми освіченою інтелігенцією незаконними та підпільними шляхами (на прикладі закордонного друку Шевченкового «Кобзаря» та його незаконне розповсюдження).

Діяльність подружжя Русових була багатогранною. Олександр Русов – суспільно-політичний та громадський діяч, земський статистик, етнограф та фольклорист, людина з російським корінням, але з щирою українською душею, здавалося, за яку б роботу він не брався, завжди виконував її якісно, вчасно і надзвичайно відповідально. Софія Русова – український педагог, прозаїк, літературознавець та громадська діячка; також як і її чоловік, не корінна українка, проте одна з піонерок українського жіночого руху. Враховуючи ці їхні досягнення та якості, Київська Громада довірила Олександровичу та Софії Федорівні надзвичайно важливу справу – перше видання Шевченкового «Кобзаря». Саме в цей час була припинена діяльність Географічного Товариства за наказом царського Уряду. Почався наступ на українство, було заборонено будь-яке літературне чи наукове українське слово, навіть переклади, важка хмара адміністративних утисків нависла над Україною. Залунало ганебне речення: «Никакого малоросійського языка нет, не было и быть не может» [6: 3].

За таких умов необхідно було рятувати рукописи та заборонені вірші Т.Г. Шевченка, видавши їх за кордоном, оскільки російська цензура не дозволяла цього робити в Україні. Так, саме О. Русову Громада доручила поїхати до Звенигородського повіту, де він повинен був домовитися з братами Т.Г. Шевченка про придбання в них права на видання творів поета. Олександр Русов привіз старшого брата Микиту до Києва, де з ним було укладено угоду.

Про великий авторитет Олександра та Софії Русових серед громадівців, як людей надійних і відповідальних говорить той факт, що таке відповідальне завдання як видання «Кобзаря» за кордоном було доручено саме їм, а не кому-небудь іншому. «Всі завжди були впевнені, що Олександр Олександрович охоче зробить все можливе для виконання завдань громадських, залишаючи збоку свої особисті зручності і незручності» [3: 37], – писав пізніше В.Науменко – давній друг і однодумець О. Русова, визначний діяч української науки, освіти і культури.

Весною 1875 року до подружжя Русових приїхав з Києва спеціальний посланець від Київської Громади Ф.Вовк, який привіз задалегідь підготовлені до видання твори Шевченка і водночас передав Русовим громадське доручення: необхідно було терміново виїхати за кордон і видрукувати Шевченків «Кобзар», який мав складатися з двох томів: у першому планувалося вмістити вірші, дозволені цензурою в Росії, а в другому – всі ті, що безумовно підлягали забороні, але були дуже цінними та займали одне з провідних місць у творчості великого поета [14: 135]. Від свого знайомого поета і тодішнього секретаря чужоземного відділу в Цензурному Комітеті Я.Полонського Русов дізнався, що зі справою слід поспішати, оскільки передбачалося запровадження нових цензурних обмежень, які особливо стосувалися українського слова. Треба було встигнути переправити до Росії хоч би першу частину «Кобзаря».

За таких обставин вже у травні 1875 р. подружжя Русових вирушило до Праги, яка вважалась найбільш сприятливим місцем для видання, щоб відшукати у родині П. Шафарика кінець поеми Шевченка «Іван Гус». Справа з виданням «Кобзаря» відразу налагодилась. З проханням про друк «Кобзаря» О. Русов звернувся до Е.Грегга, який на той час був редактором чеської прогресивної газети «Народних листів» («Narodni Listy») та утримував велику типографію і мав найкращу книготоргівлю в Празі. Прохав О. Русов ще й про те, щоб Грегр поставив своє ім'я як видавець, «...бо мені, росіянинові, що втікши від домашньої цензури, видає за границею щось нецензурне, звісно могло б добре дістатись...» [12:128]. Е. Грегр не дуже охоче погодився друкувати «Кобзар» у 2-х томах, але, знаючи умови українського життя, прийняв на себе офіційне видання [8:48].

У ході роботи Олександр Олександрович та Софія Федорівна самостійно впорядковували матеріали, привезені Ф. Вовком, робили коректуру і перечитували рукопис. Крім того, знову ж за дорученням Громади вони мали ще додати до публікації матеріали спогадів сучасників Т.Г.Шевченка – М. Костомарова, К. Михальченка, Я. Полонського, І.Тургенєва та інших. Так, під час поїздки до останнього, щоб забрати написані вже спомини, О. Русов передав йому і рекламну статтю Софії Федорівни, яку вона написала про Шевченка французькою мовою. І. Тургенєв, в свою чергу, передав її до «Revue des deux Mondes», де вона й була надрукована. З цієї статті почалась журналістська практика Софії Русової. Частина необхідних спогадів Русовим вдалося зібрати раніше. «Ще не від'їжджаючи з Петербурга, – писав пізніше О.Русов, – заходився я писати листи до багатьох людей, які знали Шевченка за його життя, щоб вони написали свої спомини про його або й свої думки про характер його поезії. З Праги я знов писав до їх, нагадуючи своє прохання; але більшість з їх давали мені відповіді, що не візьмуть на себе права критикувати твори великого поета, бо на те не здатні, дрібні ж анекдоти з його життя, які вони знали, вони казали, не варто згадувати...» [5: 95].

Найшвидше на прохання О. Русова відгукнувся І. Тургенєв, який жив тоді під Парижем у своєму хуторі Буживаль. Свої листи надіслав також і Я. Полонський, з яким листувався Русов, його спомини увійшли до першого тому. М. Костомаров надіслав свої згадки про Шевченка у 1876 році, тому увійшли вони до другого тому.

Навесні 1876 року було закінчено друк «Кобзаря». Але проблеми на цьому не закінчилися. Тепер необхідно було знайти спосіб, як надіслати його в Україну. Хоча перший том складався з дозволених російською цензурою творів, надії на легальне перевезення не було, оскільки саме в цей час був виданий Емський указ 1876 року, що забороняв поширення будь-якої літературної продукції українською мовою. Що стосується долі другого тому, то вона викликала ще більшу тривогу, тому що він складався з творів, не дозволених цензурою. Шанси на його видання були майже нульові. І все ж таки, знову дякуючи незвичайним організаторським здібностям О. Русова і його особистим зв'язкам, вдається отримати дозвіл на перевезення 5 тис. примірників першого тому в Росію, а другий надіслати в Галичину. Частина примірників обох томів О. Русов залишив у книгарні Е. Грегга для продажу “заграничним читачам” [10: 24].

Після закінчення роботи над “Кобзарем” у 1876 р., О. Русов планував повернутися до Києва, продовжити там наукову роботу і захистити магістерську дисертацію. Проте умови, які склалися після появи антиукраїнського Емського указу, підписаного Олександром II 18 травня 1876 р., завадили йому втілити ці плани. Почалися репресії щодо діячів українського руху, тому Русові змушені були залишити Київ [9: 6] та повернутися у рідну Олешню.

Багато корисного для України зробило подружжя Русових у Петербурзі, де Олександр Олександрович керував Благодійним товариством видання загальнокорисних і дешевих книг. Видання популярних українських книжок та першого повного видання “Кобзаря” Т. Шевченка в Російській імперії, активна робота, спрямована на ліквідацію урядових обмежень щодо українського друкованого слова, – все це сприяло не тільки поширенню знань рідною мовою, пробудженню національної самосвідомості, а й наближало час ліквідації цензурних обмежень.

Вже пізніше О.Г. Лотоцький, один із лідерів Петербурзької громади, зізнався у мемуарах, що «О.О. Русов – одна з найцікавіших постатей, яку мені доводилося в житті зустрічати... Жива, рухлива вдача Русових надзвичайно корисна була там, де потрібне було стимулювання громадської енергії. І тим стимулом були вони всюди, де брали участь, – в «Благодійному Товаристві», в клубі, в редакції «Украинского Вестника», в українських фракціях першої та другої Державних Дум» [7: 44]. Лотоцький також свідчив, що перебування подружжя Русових у Петербурзі позитивно вплинуло на настрої однодумців-земляків у Північній столиці. «Приїзд Русових до Петербургу не лише оживив, але якось навіть освіжив життя тутешньої української колонії. Жива, громадянська вдача обох їх якось притягала до них людей, натурально створювала те, що ставали вони активним осередком громадського життя. Стало живішати і старше громадянство, яке не завше можна було розкачати на якийсь новий, незвичний крок у громадському поступуванні... Що для мене найважливішим було, посвіжішав і П.Я. Стебницький, на якому тяжили впливи статечних представників колонії, взагалі консервативних щодо якої будь української ініціативи» [7: 45]. Так про подружжя відгукувалася Н. Дорошенко про приїзд Русових восени 1902 р., який «дуже оживив і освіжив діяльність петербурзької Громади...активізував її працю, особливо в українському видавничому Добродійному товаристві. А найбільше радісно привітала приїзд Русових українська студентська молодь... Вічна молода душею, експансивна, жвава Софія Федорівна й серйозний, похмурий, ніби суворий Олександр Олександрович – на ділі безмежно добрий і кроткий – приваблювали з якоюсь неборною силою молодь, яка їх глибоко шанувала і любила» [3: 64].

Досить помилковою вважається думка про передову роль саме О.Русова у першому виданні Шевченкового «Кобзаря», проте недооцінюється і применшується роль не тільки його дружини, а і напарника по життю і активної національної діяльності в ім’я України – Софії Русової, яка не лише підтримувала чоловіка в усіх його починаннях, а і сама доклала руку до такої відповідальної справи. Знайома Софії Федорівни Н. Дорошенко писала: «Коли Олександр Русов віддав Україні своє знання, свій великий розум, тоді Софія Федорівна, віддала їй своє серце і свою кров» [2: 4]. І хоч у Празі подружжя втратило першу дочку – Людмилу, але й у горі для них «обов’язок – понад усе!» [1].

Таким чином, Олександр та Софія Русови у другій половині XIX – початку XX ст. брали активну участь у загальноросійських народницькому, земському конституційному та українському національно-визвольному рухах, за що притягалися до відповідальності у правоохоронних органах Російської імперії. Своєю діяльністю вони сприяли об’єктивному обґрунтуванню права українського народу на існування, здійснення його споконвічних прагнень до незалежного, вільного життя. Подружжя Русових пройшло разом з українським національно-визвольним рухом складний шлях від так званого культурництва до створення українських політичних партій, ставши одними з тих, хто готував підвалини для українських визвольних змагань 1917 – 1921 рр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дацюк Г. Раз добром нагрите сердце... До дня народження Софії Русової [Електронний ресурс] // Україна Incognita. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/raz-dobrom-nagrite-sercze.html> (17.02. 2014)
2. Дорошенко Н. Зразковий приклад [Текст] / Н. Дорошенко // Наше життя. – 1957. – № 8. – С. 4.
3. Дорошенко Н. Мої спомини про недавнє минуле: 1914–1920 роки [текст] / Н. Дорошенко; примітки: К. Галушко, К. Лобанова. – Темпора, 2007. – 272 с.
4. Дучинський А. Революційна українська партія (РУП) на Полтавщині за архівними матеріалами 1901 – 1905 років [Текст] / А. Дучинський // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 283 – 320.
5. Листування О.О. Русова з Я. П. Полянським в справі споминів про Шевченка для празького видання “Кобзаря” [Текст] // Україна. – 1929. – № 5. – С. 95 – 96.
6. Ліндфорс-Михалевич Н. Софія Русова (1856-1940) / Н. Ліндфорс-Михалевич // Наше життя. – 1990. – № 6. – С. 2.
7. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький // Українська Православна Церква в США, 1966. – Ч. 2. – 484 с.
8. Науменко В. Александр Александрович Русов и его общественная и литературно-научная работа на Украине и для Украины [Текст] / В. Науменко // Украинская жизнь. – Москва, 1916. – №1. – С.33 – 48.
9. Олександр Олександрович Русов (1847-1915): (Бібліобіогр. покажч.) [Текст] / Скл. і вступ. стаття О.Я.Рахна. – “Історики та краєзнавці Чернігівщини”; Вип.2. – Чернігів: Чернігівська ОУНБ ім. В. Г. Короленка, 2004. – 116 с.
10. Побірченко Н.С. Олександр Олександрович Русов – український громадський діяч, вчений, педагог. Короткий життєпис [Текст] / Н.С. Побірченко. – К.: Пед. думка, 1998. – 72 с.
11. Рахно О. Подружжя Олександр та Софія Русови у суспільно-політичному житті України другої половини XIX – початку. XX ст. [Текст] // Сіверянський літопис. – 2012. – № 6. – С. 131 – 138.

12. Русов О. Спомини про празьке видання “Кобзаря” [Текст] // Україна. – 1907. – № 1 – 3.
13. Русова С. Мемуари. Щоденник [Текст] / С. Русова. – К.: Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
14. Русова С. Мої спомини [Текст] / С. Русова. – К.: Україна-Віта, 1996. – 208 с.
15. Шевелів Б. Жандармська розвідка про О.О. та С. Ф. Русових та зібрані нею в 1913 р. матеріали про них (публікація О.Коваленка) // Сіверянський літопис. – 2000. – № 1. – С. 145 – 155.

*Рекомендовано до друку науковим керівником к.і.н., доц. О.О. Синавською
Стаття надійшла до редакції 29.05.2015*

**УДК 94:[271.4УГКЦ(477)-726.1А.Шептицький]:323.12(=411.16)]"1939/194"
СТАВЛЕННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ДО ПОЛІТИКИ «ОСТАТОЧНОГО
ВИРІШЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ»**

Ю.Р. Скіра

*студент магістерської програми екуменічних наук
Інституту екуменічних студій
Українського католицького університету, м.Львів
Тел. +38097-440-54-54; email: y_skira@ukr.net*

У статті розглядається ставлення Митрополита Андрея Шептицького до політики «остаточного вирішення єврейського питання», яку здійснювали нацисти у роки Другої світової війни. Автор зупиняється на відносинах Андрея Шептицького з представниками єврейського народу під час його служіння до німецької окупації. Шляхом аналізу історичних подій перших років гітлерівської окупації та документів, які видав Митрополит – розкривається його ставлення до подій Голокосту. Автор приходить до висновку, що для Андрея Шептицького політика нацистів була неприпустимою, він всіляко намагався їй протидіяти, шляхом протестів, засуджень нелюдськості, закликів до власного народу не піддаватися на провокації злочинного режиму та переховуванням євреїв, які до нього зверталися по допомогу.

Ключові слова: Митрополит, євреї, пастирські послання, злочини, допомога.

В статье рассматривается отношение Митрополита Андрея Шептицкого к политике «окончательного решения еврейского вопроса», которую осуществляли нацисты в годы Второй мировой войны. Автор останавливается на отношениях Андрея Шептицкого с представителями еврейского народа от начала его служения и до времени немецкой оккупации. Анализируя исторические события первых лет гитлеровской оккупации и документы, изданные Митрополитом, автор раскрывает отношение Андрея Шептицкого к событиям Холокоста, приходит к выводу, что для Митрополита политика нацистов была неприемлема. Андрей Шептицкий всячески пытался противостоять ей, протестуя и осуждая нечеловечность, взывая к своему народу не поддаваться провокациям преступного режима, и оказывал помощь евреям, которые к нему обращались за помощью.

Ключевые слова: Митрополит, евреи, пастирские послания, преступления, помощь.

The article deals with attitude of Metropolitan Andrey Sheptyts'kyi to the politics of “final solution of the Jewish question”, which was carried out by the Nazis during the Second World War. The author considers the relations among Andrey Sheptyts'kyi and the Jews starting from the very beginning of his career to the German occupation. Having analyzed both the first years of Nazi occupation and the documents published by Metropolitan, the author revealed Andrey Sheptyts'kyi's attitude to Holocaust. The author concludes that the Nazi policy was unacceptable for Andrey Sheptyts'kyi; he did his best to resist the regime as well as protested against inhuman convictions; he appealed to people not to succumb to provocations of the criminal regime and hid the Jews who sought his help.

Key words: Metropolitan, the Jews, pastoral letters, crimes, help.

Тема відносин УГКЦ і євреїв у роки Другої світової війни довгий час замовчувалася. У радянський період УГКЦ перебувала у підпіллі, а її саму таврували, як структуру, що співпрацювала з німецьким окупаційним режимом, звинувачували у колабораціонізмі. Лише розпад Радянського Союзу і здобуття незалежності України – створили умови для утвердження історичної правди. Правди, яка полягала у тому, що УГКЦ не лише не підтримувала гітлерівську політику, але й чинила їй опір. Рятувала тих, кого нацисти прирікли на тотальне знищення – євреїв, і тим самим сповняла заповідь любові, яку Ісус Христос дав своїм учням (Ів. 13,34).